

Ünsiyyət prosesində informasiya mübadiləsinin rolu

Gülçin Kazimi

Kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: gulchinkazimi@gmail.com

Annotasiya. Son otuz ildə Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yeni ictimai, siyasi, iqtisadi quruluşa qədəm qoymuş, onun mədəni həyatında da bir sıra dəyişikliklər baş vermiş, çevik demokratik fəaliyyət mərhələsi başlanmışdır. Məhz yeni cəmiyyətdə demokratik əsasların üstünlük təşkil etməsi insanlar arasındakı əlaqələrin sərhədlərini genişləndirmiş, mədəni ünsiyyətin forma və mahiyyətində də yeniləşmə aparılmasının labüdlüyünü aşkarlamışdır. Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən bu dəyişikliklər ünsiyyətin sosial-psixoloji mahiyyətini də dəyişdi. Yeni cəmiyyətin yaranması və onun insanlara bəxş etdiyi demokratik prinsiplər mədəni ünsiyyət sahəsində mövcud olan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına səbəb oldu. Məhz bu məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ümumbəşəri mədəni sərvətlərdən daha geniş istifadə olunmasına mənəvi zəmin yaratdı, mədəni ünsiyyətin, tarixi-ənənəvi cəhətlərdən bərpa edilməsi problemlərinin aktuallığını üzə çıxartdı. Məlum oldu ki, insanların əsrlər boyu inkişaf etmiş milli, dini ünsiyyət formaları və başqa mənəvi dəyərləri böyük tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir, mahiyyət etibarilə müasir dövrdə də insanlar arasında mədəni ünsiyyət əlaqələrinin genişlənməsi üçün yeni sosial psixoloji zəmin yaradır.

Açar sözlər: kommunikasiya, ünsiyyət, informasiya mübadiləsi, qarşılıqlı təsiretmə, özünü-dərketmə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 03.05.2023; qəbul edilib – 22.05.2023

The role of information exchange in communications

Gulchin Kazimi

Doctor of Philosophy in Culturology
Institute of Architecture and Art of ANAS. Azerbaijan
E-mail: gulchinkazimi@gmail.com

Abstract. Azerbaijan has entered a new social, political and economic structure as an independent state, many changes have taken place in its cultural life and the stage of flexible democratic activity has begun in the last thirty years. Especially, the predominance of democratic principles in the new society has expanded the boundaries of relations between people and revealed the necessity of innovation in the form and essence of cultural communication. These changes in the socio-political and cultural life of Azerbaijan have also changed the socio-psychological nature of the communication. The emergence of a new society and the democratic principles it gave to people led to the elimination of existing restrictions in the field of cultural communication. It was the elimination of these restrictions that created a moral ground for wider use of universal cultural resources, revealed the relevance of the problems of restoring cultural communication from historical and traditional aspects. It turns out that people's forms of national, religious

communication and other spiritual values, which have developed over the centuries, are of great upbringing importance and create essentially a new socio-psychological basis for the expansion of cultural communication between people in the modern era.

Keywords: communication, sociability, information exchange, interaction, self-awareness

Article history: received – 03.05.2023; accepted – 22.05.2023

Giriş / Introduction

Cəmiyyət həyatının bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğunlaşdırılması mədəni ünsiyyətin sosial-psixoloji mahiyyətini də dəyişmişdir. Bu səbəbdən də, yeni cəmiyyətin demokratik prinsipləri ilə kommunist sovet rejimi dövründən miras qalmış mədəni inkişaf konsepsiyası arasında kəskin ziddiyyətlər mövcuddur. Xüsusilə, kommunist mədəniyyəti konsepsiyası və əxlaq prinsipləri ölkəmizin mədəni-maarif müəssisələrinə dünya mədəniyyəti nümunələrindən geniş şəkildə istifadə etmək imkanları verməmişdir. Məhz bu məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması, ümumbəşəri sərvətlərdən daha geniş istifadə olunması, mədəni ünsiyyətin tarixi ənənəvi cəhətlərinin bərpa edilməsi problemi, bu gün aktualıq baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. İndi cəsarətlə demək olar ki, insanların əsrlər boyu yaradıb inkişaf etdirdikləri milli, di-

ni ünsiyyət formaları və başqa mənəvi dəyərləri tərbiyə sistemi sahəsində də öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilmiş, onlar müasir dövrdə də mahiyyət etibarını ilə insanlar arasında mədəni ünsiyyətin genişlənməsi üçün sosial-psixoloji zəmin yaratmışdır.

Dövlət quruluşunun və onun ictimai-siyasi mühitinin dəyişməsi mədəni ünsiyyət vasitələrinin də yeni elmi-nəzəri əsaslarının işlənməsini aktuallaşdırmışdır. Eyni zamanda Azərbaycanın dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olunması üçün beynəlxalq nümunələrin öyrənilməsi və müxtəlif mədəni ünsiyyət vasitələrinin ölkəmizdə tətbiqi öz elmi aktuallığını bir daha təsdiqləyir. Belə ki, bu gün milli mədəniyyəti yaşatmaq, onu inkişaf etdirib gələcək nəsillərə düzgün çatdırmaq hər bir kulturoloqun əsas vəzifə borcu olmalıdır.

Əsas hissə / Main Part

“Ünsiyyət” anlayışı ictimai münasibətlərin, xüsusilə də “subyekt-obyekt” münasibətlərinin spesifik növünü əhatə edir. Bu münasibətlərin təhlili gedişində təkcə bir subyektin digərinə təsiri deyil, eyni zamanda onların qarşılıqlı fəaliyyəti, dərki və münasibətləri prosesləri də üzə çıxır [4, s.83].

İnsanların bir-biri ilə ünsiyyətə girməsinin əsas səbəblərindən biri də müxtəlif aktual informasiyalara yiyələnmək tələbatı ilə bağlıdır. Hələ lap qədim zamanlardan informasiya mübadiləsi insan cəmiyyətində xüsusi yer tutmuş, şəxsiyyətlər arasındakı ünsiyyətin, yaxınlaşmanın əsas vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Eramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış sofistlər mücərrəd şəkildə olsa da, informasiya mübadiləsinin ünsiyyətə təsirini kommunikasiya prosesi ilə əlaqələndirməyə çalışmışlar. Bəsit formada olsa

da, onlar kommunikasiyanı üç mühüm aspektdə bölmüşlər. Bu bölgüyə görə:

1. İnsanlar arasında mövcud olan əlaqələr və onların bir- birinə qarşılıqlı təsirindən ibarətdir;

2. İnsanlar arasında əmələ gələn kommunikatív əlaqələr özbaşına, təsadüfən yaranmış, əsliyə o, mühitdən, şəraitdən asılıdır və müəyyən səbəblərlə bağlıdır;

3. Kommunikativ əlaqə hər iki tərəfin yalnız xeyri ilə nəticələnir. Tərəflərdən biri bu əlaqədən az və ya çox dərəcədə zərər də çəkə bilər [5].

Bununla yanaşı, qədim yunan filosofu Sokratın fikrincə, kommunikasiya insanın özünü-dərketməsinə də kömək edir, onu təminatlı dərəcədə istiqamətləndirir.

Kommunikasiya prosesinin baş verməsi informasiya mübadiləsi yaratmaq istəyən iki tərəfin hissi, əməli fəaliyyətindən asılıdır. Təbii ki,

onların hər ikisinin içində rəylər, məlumatlar yığımı mövcuddur və tərəflər bu rəy və məlumatları bir-biri ilə ünsiyyət yaratmaqla aşkarlaya bilirlər. Belə bir vəziyyətdə hər iki tərəf ünsiyyətin həm obyektinə, həm də subyektinə çevrilirlər. Sosial-psixoloji baxımdan informasiya mübadiləsi fərdi və ya qrup şəklində də ola bilər. Lakin, mübadiləyə girən hər iki tərəf azlıqdan və ya çoxluqdan asılı olmayaraq bir-birini kifayət qədər məlumatlandırır. Bu prosesin ikinci əsas şərti hər iki tərəfin istifadə edə biləcəyi vahid kommunikasiya vasitələrinin mövcudluğudur. Yəni ünsiyyətdə olan tərəflər informasiyanı bir-birindən deyil, onların hər ikisinə bəlli olan konkret mənbədən götürürlər. Bu mənbə kitabxana, sənədli film, məruzəçi, icmalçı və s. ola bilər. Hər halda vahid informasiya mərkəzi hər iki fərdin eyni zaman və məkandan məlumatlanmasına imkan yaradır. Alınan məlumatlar yenidən müzakirə obyektinə çıxarılır və mübadilə materialına çevrilir. Xüsusilə, kommunikasiya prosesində çatdırılan məlumatın qəlizliyi onun yenidən şərhinə ehtiyac yaradır. Bu proses də ünsiyyətin davamlılığını artırır və eyni zamanda informasiyanın dərk olunmasını asanlaşdırır.

Təəssüflər olsun ki, istər pedaqoji, istərsə də mədəniyyətşünaslıq aspektində ünsiyyətdə informasiya mübadiləsinin mahiyyəti geniş işlənilməmişdir. Əslində isə, insanların mədəni asudə vaxt mərkəzlərinə getməsinin bir səbəbi də ünsiyyətə girib informasiya əldə etmək marağıdır. Bir-biri ilə informasiya mübadiləsi etmək bütün insanlara xas olan cəhətdir. Lap qədim zamanlardan kənd və şəhərlərdə insanlar müxtəlif yerlərə toplaşib baş verən ayrı-ayrı hadisələri, şəxsləri müzakirə obyektinə çıxarmışlar. Yaxşı və ya pis mənada “qeybətlər” etmişlər. Hamının qeybət kimi qəbul etdiyi bu proses əslində, hər bir fərdin informasiya mübadiləsi etmək, məlumatlandırmaq ehtiyacından irəli gəlmişdir.

Kənddə və ya şəhərdə informasiya vasitələri artdıqca fikir mübadilələri də çoxalmışdır. Ailəməişlə, yerli fəaliyyətlərlə bağlı məlumatlara beynəlxalq məlumatlar da əlavə olunmuşdur. Tədrisən informasiyanın geosiyasi məkanı artmış, insanların dərk etmə fəaliyyəti genişlənməmişdir. Məhz dərk etmə fəaliyyətinin genişlənməsi

informasiya mübadiləsinin məzmununu zənginləşdirmiş, bu məqsədin mədəni formada realizə olunması üçün yeni vasitələr yaratmışdır. Belə ki, mədəniyyət müəssisələri də məlumatlandırıcılıq mahiyyəti kəsb edən əyləncəli tədbirləri ilə əslində insanları informasiyalaşdırmaq funksiyasını da yerinə yetirmişdir. Dərketmə fəaliyyəti informasiya mübadiləsinin əsas komponentlərindən biridir. Bu fəaliyyət növü də ünsiyyət prosesində iki istiqamətdə inkişaf edir. Birinci mərhələ məlumatın bir-birinə ötürülməsi və mənimsənilməsi prosesidir. Məlumatın bir-birinə ötürülməsi əsasən fərdiləşdirilmiş ünsiyyət prosesində baş verir. Lakin məlumatın çatdırılması prosesi mühazirə, disput, tədbirlər, dərnek məşğələləri zamanı da baş verir. Hər iki halda məlumat büdcəsi artır. Eyni zamanda mübadilə olunur. Məlumatın mübadiləsi isə yeni müzakirələrin, diskussiyaların yaranması üçün mövzular meydana gətirir. Hər bir fərdin yeni evristik fəaliyyəti formalaşır. Yəni, informasiya mübadiləsi təfəkkürü dərinləşdirir, yeni biliklərin əldə olunmasının həm də evristik fəaliyyət mühitini yaradır.

Ünsiyyətdə informasiya mübadiləsi təkcə məlumat toplumu ilə nəticələnir. İnförmasiya mübadilələri ünsiyyətinə girmiş şəxs müzakirə olunan, görünən və eşidilən hadisələrin mahiyyətini də qiymətləndirməkdən yan keçmir. Hər bir fərd onu əhatə edən mühiti, ictimai hadisələri, özünün və başqalarının davranışlarını müzakirə obyektinə çıxarmaqla, həm də onlara qiymət verir. Təbii ki, bu qiymətləndirmə fəaliyyəti alınan məlumatları daha da dərinləşdirir, yaddaşı gücləndirir, hadisə və fikirləri müqayisə etmək, təkrar düşünmək, çıxarılan qərar və nəticələrin doğruluğunu yoxlamaq imkanı yaradır.

Qeyd olunan fakt bir daha təsdiq edir ki, ünsiyyətin əsas faktorlarından biri olan informasiya mübadiləsi bütün komponentləri ilə inkişaf etdikcə, fərdlərin peşəkarlıq xüsusiyyətləri də artır, onlar xüsusi vərdişlər və əxlaqi keyfiyyətlər əldə edirlər. Eyni zamanda hər fərdin həyatında yeni keyfiyyət dəyişmələri baş verir. Başqalarının işini, əməlini, əxlaqi keyfiyyətini təhlil edən fərd istər-istəməz özünə də tənqidi yanaşır. Xüsusilə, yaratdığı bədii obrazın yaxşı və ya pis cəhətlərini özünün xüsusiyyəti ilə müqayisə etmək imkanı əldə edir. Bu müqayisə yolu

ilə o, həm də özünü qiymətləndirmə fəaliyyətinə də bulunur. Bundan sonra onun həyatında praktiki dəyişmə halları baş verir. Onun təbiətində, içində yaxşı ilə pisin mübarizəsi meydana gəlir. Fərdin düşdüyü mühitin təsirindən asılı olaraq yaxşı cəhətlər pis cəhətləri tədricən sıxışdırıb çıxarır. Beləliklə də, fərdin bir çox keyfiyyətləri təcrübi fəaliyyət prosesində dəyişir, yeniləşir.

Yeniləşmənin özünün də istiqamətləri müxtəlifdir. İnsanlar düşdüyü mühitdən və şəraitdən asılı olaraq pis mənada da yeniləşirlər. Sovet imperiyası da beynəlmiləl tərbiyə adı altında insanlarımızın təbiətini daima dəyişib, onları “manqurtlaşdırmaq” təbliğatı aparmışdır. İmperiyanın əsarəti altında olan xalqlar və millətlər, soy kökündən, dilindən, adət və ənənələrindən uzaq salınırdılar.

Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra insanlarımızın şüurunda yeni informasiya mübadiləsi prosesi başlandı. Kommunist rejiminin beynimizə yeritdiyi yanlış informasiyalardan təmizlənmək ehtiyacı yarandı. Ünsiyyət və qarşılıqlı xarakterin təsiri dəyişdi. Bir quruluşdan digər quruluşa keçid dövrü fəaliyyətin məzmununu, funksional tərəfini yeniləşdirdi. İnsanlarda tarixi kökləri öyrənmək, əsrlərdən bəri xalqın yaddaşında və məişətində qorunub saxlanılan adət və ənənələrə əməl etmək meyl gücləndi. Vaxtilə inkar etdirilən informasiya mübadiləsi yəni-dən müzakirə meydanına çıxarıldı.

Bir çox rus müəllifləri məlumat mübadiləsini ünsiyyətin kommunikativ qarşılıqlı təsir forması kimi qeyd edirlər. A.Q.Andreyev, A.V.Telyuk, M.S.Kaqan, N.Y.Arefina və başqaları isə bu anlayışla razılaşırlar. Onlar belə hesab edirlər ki, ünsiyyətin məlumat mübadiləsi kimi təyin edilməsi, onun əhatə dairəsini daraldır. Biz isə öz tədqiqatımızda məlumat mübadiləsini ünsiyyətin tərkib hissələrindən, tərəflərindən biri kimi qiymətləndiririk.

“Kommunikasiya” ingilis sözü olub, hərfi mənası “çatdırmaq”, “xəbər vermək” kimi başa düşülür. Həmçinin, kommunikasiya “birləşmək”, “qarşılıqlı təsir etmək” kimi də tərcümə olunur [5, s.169]. Lakin, kommunikasiya daha çox “əlaqə vasitəsi” kimi başa düşülür. İnformasiya mübadiləsi də ünsiyyətin tərkib hissələrindən biri olub, kommunikasiya, əlaqə vasitəsi kimi başa düşülə bilər.

Mənəvi-mədəni ünsiyyət mənəvi həyatın reallaşmasının zəruri üsuludur. Kommunikasiya prosesində ünsiyyətdə olan insanlar qarşılıqlı olaraq bir-birini zənginləşdirirlər. Kommunikativ proseslərdə iştirak etmə qabiliyyəti təkcə insanların fərdi mənəvi həyatının emosional zənginliyindən və intellektual səviyyəsindən asılı deyildir. Həmin iştirakın effektivliyi ilə əməli xarakteri çox halda cəmiyyətin mənəvi iqlimini müəyyən edir. Bəzi insanlar mənəvi ünsiyyətin rəngarəngliyində mədəni həyatın zənginliyinin əsasını görürlər [1, s. 118].

Ünsiyyətdə olan fərdlər arasında mövcud olan informasiya mübadiləsi təkcə təsəvvürlərin, ideyaların, maraq və baxışların mübadiləsindən ibarət deyildir. Burada hissi olanın, hərəkətlərin, davranışların da mübadiləsi var. Bu cəhət ünsiyyətin interaktiv, yəni bir-birinə qarşılıqlı təsiretmə tərəfini ifadə edir.

İkinci bir cəhət də “perpetiv cəhət” adlanır. Perpetiv cəhət tərəflərin bir-birini dərk etməsi və bir-biri ilə həmrəy olması kimi başa düşülür.

Ümumi təhlillərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, məlumat mübadiləsi, yəni onun alınması və ötürülməsi, reallaşması mexanizmi kommunikasiya formasından asılıdır. Bu məlumat mübadiləsinin tələblərindən doğan nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- başqa şəxslərlə müqavilə və əlaqələr qurmaq bacarığı;
- həmrəylik əldə etmək bacarığı;
- tərəf - müqabilini öz mövqeyini dəyişməyə vadar etmək bacarığı;
- müxtəlif rollara girmək bacarığı; [5]
- qarşılıqlı təsiretmə müddətində daxili müxtariyyəti qoruyub saxlamaq bacarığı.

Qeyd olunan bu cəhət hər bir fərdin kommunikativ fəaliyyət dərəcəsini tənzimləyən və yeni keyfiyyət həddinə doğru apara biləcək əsas amillərdir. Eyni zamanda öz iradəsini, prinsipini nümayiş və davam etdirmək bacarığıdır. İradəli insan hər hansı bir iş görərkən davranış qaydalarından kənara çıxmamağa çalışır. Bu davranışın qaydalarına əməl etməsi insanın öz hərəkətlərinin nəticəsini görməyə imkan verir. İnsan əxlaqi cəhətdən yetginləşdikcə, kamilləşdikcə onda yaxşı hərəkətlər etməyə meyl yaranır. Əxlaqlı hərəkətin əsasını şüur və iradə təşkil edir.

İradəsi zəif olan insanlar bir-biri ilə informasiya mübadiləsi apararkən də onun əxlaqında və davranışında olan nöqsanlar tez üzə çıxır. Dia-loq aparmaq, tənqidləri qəbul etmək, iradlara təmkinlə cavab qaytarmaq mədəniyyəti çatdırır.

Lakin ünsiyyətin informasiya mübadiləsi mühi-ti gec-tez onu özünü mühakimə etmək məcbu-riyyətində qoyur. Məhz özünü mühakimə etmə-yi bacaran insanlar həmişə müdriklik zirvəsinə ucala bilirlər.

Nəticə / Conclusion

Bildiyimiz kimi, ünsiyyət özünə insan fəa-liyyətinin mənəvi və maddi formalarının müx-təlifliyini daxil edir və bu cəhət onun mühüm tələbatı olur. Heç kim üçün sirr deyil ki, şəxsiy-yətlər, fərdlər arasında münasibət bu gün daha çox əhəmiyyətlidir. Müasir sosial-psixologiya sübut edir ki, emosional münasibət insan üçün çox zəruri əhəmiyyətə malikdir və eyni zaman-da ünsiyyətin hərtərəfli inkişafının əsas təmi-natçısıdır. Emosional münasibət olmadan, baş-qalarının sevinc və kədərini anlayıb onları bö-lüşdürmək mümkün deyildir. Ünsiyyət, insanın emosional vəziyyətinin ən vacib xüsusiyyətidir. Ünsiyyət bir qayda olaraq incəlikdən- kobudlu-ğa, məhəbbətdən-nifrətə qədər emosionaldır. Buna görə də, ünsiyyət prosesində insanlar bir-biri ilə sadəcə olaraq məlumat mübadiləsi et-mir, eyni zamanda bir-birinə öz münasibətlərini də bildirirlər. Nəticədə, qarşılıqlı ünsiyyətdə

olan adamların ətrafında onlar üçün arzuolunan və vacib sayılan xüsusi mühit meydana gəlir. Ancaq ünsiyyətdə olarkən, insan özünə, hərə-kətlərinə kənardan başqalarının gözü ilə baxma-ğı da bacarır. Öz fəaliyyətini görüb təhlil etmək bacarığı hər bir fərdə öz hərəkətlərini qiymət-ləndirmək, vaxtında öz səhvlərini düzəltmək imkanı verir. Belə qabiliyyətə yiyələnən fərd, çox zaman öz hərəkətinin nəticəsini qabaqca-dan da görə bilir. Belə ünsiyyət, sərbəst məlu-mat toplamaq mənbəyinə çevrilir. Ünsiyyətdə olan fərdin bütün növdə olan münasibətlərdə dərkətmə potensialı artır, daha hərtərəfli biliyə yiyələnir. Dərəkətmə potensialı artdıqda məlu-mat mübadiləsinin də keyfiyyət səviyyəsi yük-səlir. Dərəkətmə potensialı artan zaman vaxta da qənaət olunur. Beləliklə də ünsiyyət məlumatın keyfiyyətli ötürülmə vasitəsinə çevrilir.

Ədəbiyyat / References

1. Abbasov, N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər. – Bakı: Təknur, 2009.
2. Aslanova, R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. – Bakı: Elm, 2004.
3. Beynəlxalq mədəni əlaqələr (Dərslik, M.S.Manafova və N.T.Əfəndiyevanın redaktəsilə). – Bakı: ADMİU-nun “Mədəniyyətşünaslıq” kafedrası, 2008.
4. Sosial kulturologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. M.C.Manafovanın redaktəsi ilə. – Bakı, 2010.
5. Tətbiqi kulturologiya (dərslik). – Bakı: Mars-Print, 2004.

Роль информационного обмена в процессе коммуникаций

Гюльчин Казими

Доктор философии в области культурологии
Институт архитектуры и искусства НАНА. Азербайджан.
E-mail: gulchinkazimi@gmail.com

Резюме. Азербайджан вступил в новый общественно-политический и экономический строй как независимое государство, в его культурной жизни произошли некоторые изменения, за последние тридцать лет начался этап гибкой демократической деятельности. Тем более, что

преобладание демократических начал в новом обществе расширило границы отношений между людьми и выявило необходимость новаторства в форме и сущности культурного общения. Эти изменения в общественно-политической и культурной жизни Азербайджана изменили и социально-психологический характер общения. Появление нового общества и демократические принципы, которые оно дало людям, привели к устранению существовавших ограничений в сфере культурного общения. Именно устранение этих ограничений создало нравственную почву для более широкого использования универсальных культурных ресурсов, выявило актуальность проблем восстановления культурной коммуникации с исторической и традиционной точек зрения. Стало ясно, что складывавшиеся веками народные формы национального, религиозного общения и другие духовные ценности имеют большое воспитательное значение и создают принципиально новую социально-психологическую основу для расширения культурного общения людей в современную эпоху.

Ключевые слова: коммуникабельность, общение, информационный обмен, взаимодействие, самосознание